

Mi tartotta a sovány és szúrós szemű Dima főhadnagyban a lelket, hogy rongyosan és éhesen tovább folytatta előadássorozatát a napkeleti istenekről? Vagy Hans Kohnban, hogy ragyogó színekkel ecsetelte Palesztina jövőjét a tizenkilences földi barakkban? És Szász Gyurkában, egy szemüveges hadapródban, aki a francia nyelv befejezése után angol szöszedetet készített, és szorgalmasan folytatta tovább az angol nyelv tanulását?...

Már csak itt-ott akadt efféle askéta lélek, egy-egy kiemelkedő szirtfok. A nincstelenség elsodorta az embereket a könyvektől a munkapadhoz, a háromlábú cipésszekerényhez, a bélvakaró késekhez, a tüköradjusztáló enyvhez, az esztergához, a bádogosműhelybe. A púdermalomhoz, a csempészethez, a kupeckedéshez menekültek, csak itt-ott látszott ki a munka- és izzadságtengerből egy-egy gyötrődő Dima, Hans Kohn vagy Szász Gyurka.

A prágai történelemtanár is elsüllyedt. Egyetemi tanár volt már odahaza is, nem itt lett professzor. Mert itt is sokan lettek egyetemi tanárok. A parancsnokság nevezte ki őket, még valamikor tavaly. Valami tudósítás jött hazulról, hogy a főiskolai hallgatók részére rendeztesen a parancsnokság kurzusokat, jogit, tanárit, mindenfélét. Az előadókat azok közül válasszák, akiknek az illető szaktárgyból doktori oklevelük van. Állítólag az is benne volt ebben az átiratban, amit állítólag az egyetemek beleegyezésével küldtek az oktatásügyi miniszterek, hogy a hadifogságban hallgatott előadásokat betudják odahaza a tanulmányi időbe. Annyival kevesebbet kell majd hallgatni odahaza az egyetemen.

Emlékezett a régi táborára, ahol a parancsnokság órá bízta a közgazdasági tanszék ellátását. Ő is egyetemi tanár volt három hónapig Szibériában. A kultúra ragyogó napjai voltak azok, mikor naponta odaállt a pódiumra és elkezdte:

– Tisztelt tanítványaim, mélyen tisztelt hallgatóim!

Mert két napig beszélhetett csak a tanítványokhoz. A máso

dik előadása után megjelent a bokszában Würth százados úr, és azt kérdezte, vajon igaz-e, hogy a tantárgyához tartozik a szocializmus? Bevallotta, hogy valóban érinteni fogja a társadalmi gazdaságtan keretében az összes tudományos felfogást e tárgyban, és így a szocializmust is fejtegetni fogja.

Másnap megjelent a fél tábor az előadáson, nem volt elég nagy a tanterem, át kellett menni a színházba, úgy is alig fértek el. Párhuzamos előadásokat kellett tartania, és minden óra végén kiabáltak, hogy tovább, tovább... Amikor befejezte az előadását, tapsoltak, mint a pesti tudományegyetemen a kedveltebb tanároknak. A tanítványok alig tudtak jegyezni, nem volt hely, kérdésről és felelésről már szó sem lehetett. A rendes hallgatók el is maradtak az előadásokról, az érdeklődők voltak hatalmas túlsúlyban. A rendes hallgatók megelégedtek azzal, ha az indexükben igazolta, hogy szorgalmasan látogatták az előadást...

Elmúltak a kultúra, a dicsőség régi fényes napjai, itt már nem volt egyetem. Életgond volt, és akik pénzhez jutottak, azok világi élvezetekbe merültek. Úgy látszott, senki sem kíváncsi Saint-Simon grófra és Owen kooperatív rendszerére, Fichte Geschlossener Handelstaatjára¹, Rodbertusra, Marxra és Lassalle-ra.

Most már bezzeg nem bosszankodna Würth százados úr naiv kérdésein, most már jólesne Jaczkovics magántanár szűrős tekintete és lekicsinylő mosolya, amikkel az előadásokat a harmadik pad széléről kísérte...

De Würth százados úr vizet hord egy privát konyhára, Jaczkovics, a magántanár pedig alázatos sapkalevevéssel üdvözli a megrendelőt a kis könyvkötődéjében. A prágai tanár, az egyetlen igazi egyetemi tanár, aki letagadta, hogy prágai, és letagadta, hogy tanár, egész másnemű előadásokat vezet. Délután háromtól hatig tart fogadóórát a bokszársai engedelmével, akik csekély díj ellenében ezt megengedték neki. Délután háromtól hatig fogadja

a tépott embereket és az újjgazdagokat, akik amúgy is inkább szombaton és vasárnap keresik fel. Hegyes, kék süvegben ült egy fekete bakacsinból készült sátorban, papírgömbök és félholdak lógtak le a plafonról a titokzatos sátorra. Az ágyán ült a prágai professzor és jövendőt mondott... Ki tudná most megmondani, hogy melyik az igazi mestersége? Hogy melyikhez van több tehetsége, a régi mesterségéhez vagy az újhoz?...

A legények most már nem adtak pénzt kölcsön. Amelyik keresett azelőtt, az is nehezebben élt mostanában. Nagy volt a konkurencia, az utóbbi időben a tiszték is elmentek kocsisnak, sőt elszegődtek, ha megengedte a cseh parancsnokság, falura béresnek is. Azt mondták a régen nagypénzű legénységiek, hogy van már kinnlevőségük elég, meg vannak elégedve, ha azt megkapják. Megingott a bizalom a nagy visszafizetési hajlamosságban, és a vállalkozóknál biztosabbnak is hitték a rubeleiket. A vállalkozók és spekulánsok nemcsak a napszámosaikká tették az egész táborn, de a kölcsönöket is elvonták a szegény munkásoktól. Ahol egy kis heverő pénz volt, azt felszippanították. Ha meg több pénzt tudott valaki nélkülözni, azt bevették társnak, részt adtak az üzletből, kamatot fizettek. Nem odahaza, még itt Szibériában. Szegény munkás hadifogolynak felkophatott az álla, szóba se álltak vele a pénzesek. Naiv kis mese lett a hazai visszafizetés, elő se mert vele állni senki sem. Kinevették volna.

Az olcsóbb kávéházakban, kávémérésekben, tömeglakásokban sokat beszélgettek a hadifoglyok erről a helyzetről. Hangos emberek vitték a szót, kétségbe vonták, hogy az egyik hadifogolynak van-e joga kiuzsorázni a másikat.

Azok, akik mindig konzervatívok voltak, és védték a tőkéket, most a lehangosabban agitáltak a lágertőkések ellen. Azt mondták, hogy ez másféle tőke, mint a hazai. Az termelőtőke, nemzetvagyon volt.

– Ez a tőke is termel. Ez is egy nemzeté, egy zárt társaságé...

– Ez más. Ehhez erkölcsstelen úton jutottak...

– Milyen erkölcstelen úton? Azt otthoni erkölcsök alapján szerezték, ehhez itteni erkölcsök juttatták...

– De az legalább komoly nagytőke volt... És aztán az egyik tiszt a másik bőrén gazdagodjon! Az egyik tiszt a másikat dolgoztassa, és eltegye a hasznot...

Akik régen az egész társadalomra értették az efféle elveket, azok most erősen védték ellenkező álláspontjukat. Gúnyosan mosolyogtak, azt mondták, nem lehet külön szabályokat felállítani. Meg kell érteni, hogy a táborban is csak azok gazdagodtak meg, akikben volt bátorság, merészség, kezdeményezési kedv és zsenialitás. Ennek eredménye a gazdagodásuk. Rotschild is kicsiben kezdte, az ő vagyona is valami tőzsdespekuláción kezdődött. Éppen ellenkezőleg, be kell látni: ők adnak nekünk kenyeret, hálásnak kell lennünk, hogy munkaalkalmat teremtenek. Milyen jupon lehetne azt követelni, hogy a közért vagy a köznek dolgozzanak, hogy nekik is csak annyi jusson a termelésből, mint másnak, aki nem törődik semmivel, csak éppen hogy elmegy a munkahelyére, és végzi gépiesen a dolgát. A vállalkozó reszkíroz, a vállalkozó bukik meg, illendő, hogy ő gazdagodjon, hogy többet élvezzen, mint akinek semmi gondja, csak odaállni a vályúhoz...

Így cukkolták a régi konzervatívokat az ilyen beszéddel.

Mert így beszéltek, akiket azelőtt mindig támadtak, ők meg élvezték, hogy a konzervatívok most egyszerre milyen forradalmárok lettek.

Amikor doktor Dukesz elkezdte előadássorozatát A kapitalizmus, mint államvallás címen, megtelt az előadóterem. Munkások százai mentek meghallgatni. Párhuzamos előadásokat kellett tartania. Doktor Dukesz távolról sem légerviszonyokat magyarázott. Nagy felkészültségű ember volt, aki általános szempontokat fejtegetett az előadásaiban, de a foglyok, akik hallgatták a forró levegőjű előadást, mind magukra ismertek az elnyomott munkásokban. Magukat ismerték fel az elnyomottakban a hazai milliomosok, gyárosok, az otthoni nagybirtokosok, törzstisztek, magas rangú államhivatalnokok, akik itt nem tudtak jól elhelyezkedni,

akiket elhagyott a kezdeményezési tehetség, a vállalkozási talentum, akik szegény robotolók lettek, esetleg a tulajdon hazai alsóbb rangú alkalmazottjuknál. Magukra vették, amiket doktor Dukesz a negyedik rendről és az elnyomottakról magyarázott. Meg is mondták a hazai cégvezetőnek meg a hazai nagybirtokosnak, aki előadásra járt, ha elrontott egy könyvfedelet, vagy eltört egy tükröt az adjusztálásnál, vagy ha összefolyt a festék egy bútor hátán:

– Nem is csoda. Ott jár az eszük a Dukesz-féle izgatásoknál... Ideje, hogy kiselejtezsem azokat, akik a vállalat ellenségei...

Mikor Dukesz és Ludvig Kálmán szerkesztésében megjelent a Jenyiszej című forradalmi újság, nyíltan nem is mertek az emberek feliratkozni előfizetésre. Pedig a szerkesztőknek nem is az előfizetési pénz volt a fontos, hanem az, hogy a névalírással seregszemlét tartsanak az elvbarátok fölött. A lap két példányban jelent meg, és kézről kézreadták. Csak annyi pénz kellett, amennyi az előállítását fedezte. A pénzt szívesen adták, de nem iratkoztak fel: nem lehetett tudni, nincs-e a munkaadóknak spiclijük a feliratkozók között, és a kenyerével játszott, aki nyíltan színt vallott.

Egyszer aztán egészen komolyan megharagudtak a légervállalkozók Dukeszra. A Jenyiszej táblázatos kimutatást közölt arról, hogy a munkások, dacára az állandó béremelésnek, napról napra kevesebb fizetést kapnak. Kimutatta, hogy a vasbérmunka törvény itt is működik, mert igaz, hogy a fizetés állandóan emelkedik, de a pénz értéke alább száll, és dacára az utóbbi hónapok hatszoros munkabéremeléseinek, a szükségleti cikkek értéke is emelkedik, és már csak a háromnegyedét lehet annak vásárolni, amit hónapokkal ezelőtt ugyanannyi pénzért kapni lehetett. Nemcsak hogy emelés nem történt, hanem lényeges fizetésredukció volt. Ezt mutatta ki a Jenyiszej.

A vállalkozók ezt a táblázatot megtudták a kémeik útján, és nyílt kihívásnak tekintették. Meg is mondták, hogy a Dukesz-pártiakat határozottan bolsevikoknak tartják, akik ellen küzdeni fognak.

NYOLCVANKETTEDIK FEJEZET

A hadifoglyok röviden gorodoknak nevezték a tábor, ami annyit jelentett oroszul, hogy városka. Katonai város volt azelőtt. Orosz ezredek és divíziók lakták a kaszárnyáit, míg a hadifoglyokat ide nem költöztették. Egy részében most is orosz katonák, Kolcsak ellentengernagy csapatai és cseh légionisták voltak. A nagyobbik részében azonban hadifoglyokat szállásoltak el. A kőépületekben tisztok laktak, a földbe vájt barakkokban a hadifogoly legénység tanyázott. Az utóbbi időben egy-egy külön tiszt is lement lakni a legények közé. Volt, aki valami ipart akart tanulni, és a mestere a legénységi barakkban lakott, ezért a tiszt is odaköltözött melléje. Aztán akadtak emberek, akik aszkétaságot vállaltak, és itt, a legénység között, valóban alkalmuk volt ezt az erényt gyakorolni. Ilyen volt az enciklopédista szektárius Barth főhadnagy, aki a francia enciklopédisták utódjának vallotta magát, de bizonyos változtatásokkal hirdette a francia forradalom bölcseinek ígéit.

A Rameau unokaöccsét például úgy értelmezte, hogy Diderot szerint minden ember bűnre született. Diderot is az eredendő bűnt hangsúlyozza, csak szerinte az egyik embernek olyan bűnei vannak, amelyek mellett elszegényedik, a másoknak pedig hasznot hajtó bűnei vannak. Tisztulást hirdetett Barth főhadnagy úr, meg kell tisztulni attól a bűntől is, amelyik meggazdagít, attól is, amelyik elszegényít. Közelebbi módszereket nem jelölt meg a rendszerében.

Itt lakott Forgács doktor is, egy szabadkai ügyvéd, aki tizenhétben belekeveredett a vörös ügyekbe, és egyelőre fel volt függesztve a halálos ítélete. Ide internálták a legénységi táborba, és azzal a feltétellel nyerte vissza a szabadságát, hogy a forradalom nem fog kiújulni Szibériában. Szöknie nem szabad, mert ha megfogják, agyonlövik. Ha újból vörös forradalom lesz, akkor is agyonlövik.

A tiszti táborban az a hír járta, hogy figyelik azokat, akik

vele érintkeznek, és ezért a tisztársai közül egy se szólt hozzá. A legénységiek tisztelettel bántak vele, és inkább összebb szorultak, de neki valamivel nagyobb helyet hagytak, ahol egy kis asztala is lehetett. Forgács doktor röviden siralomháznak nevezte a boksztát, és megenyhülten mondta, hogy minden napja tisztára ajándék, mert szökni ugyan nem fog, de lehetetlen, hogy Szibériában ne legyen több forradalom.

Felkereste egyszer ezt a Forgácsot, aki meglehetősen udvariatlanul fogadta. Azt mondta neki, csak minél kevesebbet tartózkodjon nála, mert a figyelésről szóló hír nem egészen alaptalan. Azt mondta Forgács doktor: ne legyen az ember szentimentális, mikor a bőréről van szó. A legénység, az más...

Gyöngéden becézte a tekintetével a legénységet, akik helyet szorítottak neki. Abból adtak, amiből a legkevesebbjük volt: helyet adtak neki. Mert zsúfoltan éltek egy ilyen földi barakkban a legények: két egymás feletti polcon, fejüknél a kis katonaláda, ha lefeküdtek, pontosan egymás mellé minden ember. Itt egy éjszaka is kínszenvedés volt: embergőzben, emberbűzben, köhögésben, krákogásban, horkolásban, pipafüstben. Ne lehessen mozdulni, ne lehessen a karjaimat széttárni, ne lehessen se jobbról, se balról leszállni, csak előre kicsúszeni a két szomszédom között. Ne lehessen csak meredten feküdni, és ha koszos ember van mellettem, megkoszosodni, ha rühes, megrühesedni, ha tetves, nekem is megtetvesedni. Napról napra, hétről hétre, hónapról hónapra, évről évre. Meddig még?...

De összeszorultak, és a kályha mellett, az ablak előtt, közel az ajtóhoz adtak helyet a halálra ítélt tisztnek. Itt, ahol egy percbe is egy élet keserősége és bántalma szorult, ahol évekig vártak arra, hogy valaki az ablak mellett elpusztuljon, hogy valaki az ajtó körül felforduljon, hogy valaki az alsó polcon kiszendjen, hogy valaki az ablak táján, ahol a világosság jön, megdögölgjön. Mit tudja az, mi ez, aki a bronz szélvédő mellett ül a meleg kávéházban, földszinten ül, melegben ül, a nagy ablaknál ül. Mit tudhatja az, hogy mi az: messzi a kályhától lakni negyvenöt fokos hidegben,

felső polcon lakni, reumás lábakkal felmászni, néha-néha lezuhanni. Az ablaktól távol, sötétségben élni. Mit tudhat erről az, akinek még nem akadt a torkán, mint egy rosszindulatú halszálka, a szibériai legénységi barakk levegője?

El nem lehet képzelni, milyen szegény az ember, mikor mondani akarja a dagadt lábakat, a kihullott fogakat, a bűdös rongyokat, a véresre mart testeket, a férgek, a tehetetlenséget. Szegény az ember, és hiába nyúl szavak után a tarsolyába, ha nem tud egy kis szagot a legénységi barakkból a torkokra nyomni, egy kis rongyot az emberiségnek a képébe vágni, egy dagadt lábat magasra tartani, nem tud pisla és beteg szemeket szétdobálni, nem tud egy pillanatra minden embert a hadifogoly legény kinyábjába megmártogatni.

Üvölt délben a rokkant katonák kórusa, mikor jelentik a levest, most már csak három zabszem van a forró vízben, mert egy bajtárs vállalkozó vette át a legénységi étellemezést, ez is kitűnő üzletnek bizonyult.

A legénységi, akit télire kirúgott a szibériai parasztagazda, hogy ne fogyassa a kenyerét, a legénységi, akinek megégette a lábfejét a gyárban a forró vas, a legénységi, akinek kimarjult a keze vagy elfagyott a lába a szibériai erdőirtásnál, akinek kihullott a haja a bánattól, akinek elrothadt a dereka a tífuszban, akinek kilyukadt a szibériai szélből a tüdeje, aki cingát kapott a vasútépítésen, és kihullottak a fogai, megfeketedett az ínye, az bejött a táborba, és bement a barakkba. Bement várni a halált. És ebben a tekintetben semmit sem különbözött Forgács doktor úrtól, aki szintén a halál elébe érkezett ide.

És a legénységiak között is éppen olyan skála volt a barakkbeli koldustól az Ortmann szalámigyárosig, mint a tisztek között: a milliomos Hanák hadapródtól egészen Koncz alezredesig, a foltozó suszterig lefelé...

A legénységi hadigazdag is rég elfelejtette a legénységi közös törzset, amelyből származott. Ortmann úr, aki valamikor innen rohant a levesért, hogy a sűrűjéből panamázzon ki magának, ma

már szibériai aranyróka kucsmában parádézott, és szilveszter éjszakáján a színházi büfében rendezett orgiáján megvendégelte az egész színházat. Patakokban ömlött a francia pezsgő, felváltva húzatta a filharmonikusokkal meg Köves hadnagy úr bandájával, mammut cechet csinált. A rongyos legénységi barakk, amelyikből elszármazott, öt esztendeig friss cipőt ehetett volna a pénzből, amit elherdált. Azt mondták rá: jól kereső ember, azt csinál a pénzével, amit akar.

Hercz úr, az ékszerész, egészen új iparra rendezkedett be. A kereső, a jól kereső tiszték végre kitalálták, hogyan menthetik meg a vagyonukat. Hercz úr hetek óta arany cipőtálpakat meg arany sarkakat csinált nagy titokban. A vagyonmentő tiszték bőrrel vonatták be az aranytalpakát, ebben fognak hazamenni, haza fogják vinni a becsületes és keserves keresményüket.

Forgács doktor úr azonban nem volt hajlandó ezekről a dolgokról beszélni.

– Aztán biztos vagy benne, hogy kivégeznek?

– Na hallod, miért ne végeznének ki? Hát vegyük fordítva. Mondjuk, hogy nem vagyok a régi vörös Forgács, hanem altábornagy vagyok odahaza. Hát nem végeztetném ki azokat a lázadókból, akiket elfogok? Mondjuk, hogy fehér parancsnok vagyok a Kolcsak-hadseregben. Nem végeztetem ki a felkelőket? Mondjuk, hogy szabad vörös csapat vagyok Szibériában. Nem végeztetek ki minden ellenséget? Nyugodj csak bele. Így kell ennek lennie. Viszont engem nem érdekel... Borzasztó, hogy történelmi időket élünk, és nem akarjátok tudomásul venni. Mikor kegyelmezett a forradalom? Mikor kegyelmezett az ellenforradalom? Aztán mi ez a barakk, ha nem kivégzés? Mi a murman vasút, mi a cinga, mi az éhség, mi az a három hasáb fa naponta? Ez nem halál? Jobb lesz, ha visszamégy, nem zavarsz se engem, se magadat...

Elszomorodva hagyta ott Forgács doktort, aki talán kissé mégis túloz. Visszament a barakkba, de előbb elment a Nemalah felé. Úgy gondolta, megint vállal valami munkát, fogytán van a pénze, keresnie kell pár rubelt. A gyárban a régi, könnyű munka

helye, a tüköradjustálás, melyet könnyelműen otthagyt, be volt már töltve. Azt ajánlották, próbálkozzon a bádogsműhelyben. Kivágattak vele egy alakot, nagy ollóval, bádogból, kitűnően sikerült. Azonnal felvették. Azt mondták, bádogköröket fog kimetszeni napi hat órában az ollóval. Kissé nehéz munka, de jól fizetik. Elvállalta. Eddig még mindig tudott magán segíteni, nemigen kellett dolgoznia. Egyetlen egyszer történt meg, hogy néhány hétig tükörket adjusztált, de ez a bádogmunka sehogy sem volt ínyére. Azonban a tiszteltől restelt kölcsönkérni, mert azok vettek ugyan nyugtát, de úgy tettek, mintha ajándékba adnák a pénzt. Mosolyogtak, mikor azt mondta nekik: majd megadom, kérlek. Mosolyogtak, és azt mondták elnéző lekicsinyléssel:

– Jó, jó...

A legénységi kölcsönök végleg elapadtak. Maradt a bádogsműhely. Szomorú. Szellős műhelyben köröket vagdosni bádogból, amíg a keze meg a lába reumát kap, munkaképtelen is lesz pár hétig, mikor el fogja vágni az egyik ujját... Nem sok szolidaritás van az emberekben...

Utoljára még egyszer szabad emberként nyúlt el a priccsen, mikor bejött hozzá a kis szemüveges Szász Gyurka. Illedelmes, csendes fiú volt, még mindig csak tanult:

– Na, mi az, Gyurka fiam...

– Ha lenne szabad, doktor úr... Láttam, tegnap is meghagyta a kenyerét... Látom, napok óta meghagy egy darabot... De csak ha önnek tényleg nem kell...

– Hogyne, fiam... Nekem nem kell... Csak vidd el, ami a polcon van...

– Mindet? Mind, ami itt van?...

– Hát persze. Én csak privát kenyeret eszem. Majd egyszer adok neked is belőle... Majd megpróbálok neked is szerezni valami kölcsönt...

– Ha lehetne, doktor úr...

– Aztán mi vagytok ti odahaza? Úgy értem, hogy mi az édesapád odahaza... Mi a foglalkozása?

Szász Gyurka szemei megteltek könnyel. Elérzékenyült, és nagyon halkán válaszolta:

– Elnök az apám a képviselőházban... Vagy a főrendiházban... Nem is tudom biztosan...

Felugrott. Ránézett a finom arcú, szemüveges, törékeny Szász Gyurkára, aki mindig tanul. Aki most kenyeret kapott. Ami úgysis elszáradt volna...

– Hogyhogy képviselőházi vagy főrendiházi...

– Szász Károly... Szász Károly az én édesapám... elnök... Gyurka elfordult, kinézett az ablakon. A vigasztalan szibériai hómezők felé nézett. Csendesesen hullt a könnye.

Odament Gyurkához, valamit mondani akart neki, valami vigasztalót. Végre is belesóhajtott a csöndbe:

– Hallod... hallod... nem valami sok szolidaritás van az emberek között...

– Tessék?... Valamit mondott, doktor úr?...

– Csak azt mondtam, hogy megpróbálom... Hátha tudok neked is valami kölcsönt...

– Nagyon... nagyon jó volna...

NYOLCVANHARMADIK FEJEZET

Hat hétig dolgozott a Nemalah műhelyében, a bádgosiparban. Egy gyengén fűtött helyiségben folyt a munka. Először csak köröket rajzolt bádoglalpra egy vashegyű körzővel, később már a körök kivágását is rábízták. Azután még jobban előlépett. A bádoglemezeket be kellett hajtani, és a szélén lealapálni egy fakalapáccsal. Télkabátban, kucsmában, vastag kínai paplanból való nadrágban dolgozott, és a keze állandóan meg volt fagyva. Néha rávágott a fakalapáccsal az ujjára, néha felvérezte a kezét. Össze volt vagdosva, össze volt ütögetve a keze. A bal keze, amellyikkel a bádogot fogta. Becézte, dédelgette a bal kezét. Ilyenkor megvigasztalódott, és nem irigykedett Szamekra, belátta, hogy így kell ennek lennie. Megmondta már régen a fronton. A bal keze és a bal lába szenved. A bal lába az ajtó felé van, ahonnan belopakodik a hideg, fájdalmas sávokat rajzol a bal combjára, a jobb lába melegben van, annak kutya baja. Az a forrasztókályha mellett van. Az nem lesz reumás. A jobb kezét kesztyűbe dughatja, a jobb keze megengedheti magának ezt a luxust. A bal kezének, szegénynek, annak dolgoznia kell, pontosnak kell lennie, arra zuhan a kalapács. Szamek hadapródot az irodába jelölte ki a sors, a meleg irodába, ahová tízórait hozat, ahol egész nap csak teáznak a tisztviselők, és Palesztináról beszélgetnek a kellemes szobában. Az irodabeliek lelkesedtek a kollektív munkáért, azt mondták, hogy így gondolták ezt az utópisták: teljes harmóniában dolgoznak a testi és a szellemi munkások, akárcsak itt, a Nemalahban. Persze nem lehet mindenki az üllő mellett, fejmunkát is kell valakinek végezni. Tárgyalni a felekkel, vállalni a felelősséget. Azt lehet mondani, hogy ez a nehezebb munka.

Lassanként elmúlt a szegyenérzet, ami az első napokban elfogta, mikor a kalapácsot a kezébe vette, vagy mikor a körzővel a bádogra köröket rajzolt. Helyette rosszkedvű lett, és a munka végén, ha a mester elkezdett dobolni egy nagy bádogvedren, azonnal letette a szerszámot, dühösen és elkeseredetten rohant ki a

műhelyből. Gyanakodott a társaság vezetőire, hogy nem osztják fel pontosan a jövedelmet. Megvetően és ironikusan beszélt az igazgatóságról. Számon tartotta és felháborodva figyelte, hogy a színházi büfében úgy költenek, ahogy nem telik egy egyszerű munkásnak. Suskusokat sejtett, és azokat közölte is a többi munkással, akik hasonlóan elégedetlenkedtek.

Hat hét múlva össze is vezett egy fizetésnél, azt mondta, hogy sokkal rosszabbak, mint a többi vállalkozó. Azok legalább nem kívánják, hogy az ember érdeklődjön a szellemi mozgalmaik iránt, amikkel különben sincs a munkásnak semmi közössége, azok nem kívánnak álszenteskedést, csak munkát kívánnak. A munkás lelkét nem sajátítják ki...

– Mi se kívánunk ilyenfélét...

– Tudom... Tudom... De jó néven veszik. Aki jó gyerek, arról megállapítják, hogy nagyszerűen dolgozik, fizetésemelést érdemel.

– Ehhez csak jöjünk van...

– De arrogálják maguknak, hogy maguk különbek. Ez is kapitalista vállalkozás. Tessék bevallani.

– Cipőket és kabátokat osztottunk szét. Ön is kapott...

– Kaptam. Amerikából küldték. Kifejezetten nekünk küldték. És a saját belátásuk szerint osztották szét. Mit tudom én, mit kaptak...

De a Nemalahban azért nem mondtak fel neki. Hans Kohn pártfogásába vette, és emlékeztette az igazgatóságot, hogy Warsawszky költészetét milyen szép szavakkal méltatta a Zsidó Gondolatban. Az igazgatóságban ugyan voltak, akik ellenvetették, hogy viszont a Jenyiszejben is dolgozik, de Hans Kohn győzött, és értesítették, hogy felemelték a fizetését.

Jólesett neki az értesítés, de nem ment vissza. Bevallotta magának, hogy nem az igazgatóságot gyűlöli, arról legfeljebb megvan a véleménye, hanem a munkát gyűlöli. Amiatt van elkeseredve.

Elhatározta, hogy megint a kölcsönökkel fog próbálkozni.

Ötszáz rubelt havonta csak össze tud hozni, és akkor nem kell dolgoznia. Inkább szélhámoskodni, mint dolgozni.

Sokkal könnyebben ment, mint gondolta. Csak nem kellett a nyomorral előállni. Elárulta diszkrétén néhány nagytőkésnek, hogy a Szász főrendiházi elnök fia éhezik. Ismeri hazulról az egész családot. Nagyszerű befektetés volna a hazába leendő visszatéréskor Szász főrendiházi elnök fiának segítségével előállni. Utolsó pénzén kitűnő cigarettákat vett, azzal kínálta a nagytőkéseket, és hazai birtokairól beszélt. Azt emlegette, hogy kinézett magának egy ügyes botosispánt. Közvetítőkkal lépett érintkezésbe, akik előtt szintén célzott arra, hogy vannak még helyek, ahol lehet pénzt elhelyezni. Ahol érdemes.

Segítségére volt egy legénységi, egy kefekészítő, bizonyos Sályi Jenő gyalogos, aki támogatta a nagyzolásait: Sályi Jenő az ő vidékére való volt, még békeidőben hallotta a nevét, és igazolta, hogy vagyonos.

Pár nap múlva már takaros kölcsönajánlatokat kapott. Jampel, akinek az erdőt eladta, méltatlankodva kérdezte, hogy jut eszébe máshoz fordulni, amíg ő itt van? Sályi Jenő maga hozott be hozzá pénzes embereket. Neki is adtak szívesen, de különösen szívesen adtak volna Szász Gyurkának, aki azonban csak nagyon szerényen merészkedett kölcsönt felvenni. Azt mondta, nem akarja megterhelni az otthoniakat.

Sályi közölte, hogy szívesen hoz neki kihelyező embereket, de valami szerszámot szeretne venni ő is, álljon jól érte a pénzes embernél. Nevetséges kis összeget akart felvenni Sályi.

– Miért nem vesz fel többet? Jótállok magáért szívesen...

– Isten őrizz... Fiatal feleségem, családom van odahaza, nem akarom én őket megterhelni... Nem bírja azt az a kis birtok...

Így egy kicsit helyrebillent a gazdálkodása, jobban ráért körülnézni a táborban. Ráért a kávéházban üldögélni, beszélgetni a munkanélküliekkel, várni a tavaszt, mely ismét eljövendő volt a szibériai sztyeppére.

Sok asztal volt az Omszki kávéházban, a színházi büfében,

az Orfeum kávéházban, a KSC bodegában, a Fatányéros kifőzésben, a kis kávémérésekben; de minden asztalnál más eszmeáramlat vitatkozott. A német birodalmiak zárkózottan és előkelően dominózva tárgyalták a munkások érthetetlen elégedetlenkedését, a császári ottomán birodalom dohánypreparálói idegesen pergették egy titokzatos nyelv hangjait, a magyarok pipázva, cigarettázva a Jenyiszejről sugdosódtak az egyik asztalnál. A legutóbbi számban megkezdték Dukesz előadássorozatának, A kapitalizmus mint államvallásnak a közlését. A másik asztalnál a vállalkozók kapzsisága ellen tüzeltek, a harmadik asztalnál pedig meggondolt és méltóságteljes szavakban méltatták dr. Pélyi Gézának, a Turul Szövetség elnökének érdemeit, aki nemzeti és hazafias működésre szólította fel a magyarságot. Az egyik asztalnál cionisták vitatkoztak, a másik asztalnál a Börne nagynémet irodalmi klub tagjai lelkesedtek.

A cionisták átszóltak gúnyosan, hogy kár erőlködni azzal a faji különbséggel meg kiválósággal, elvégre Börne is zsidó volt. A németek erre nem válaszoltak, hallgatással mellőzték a tapintatlan közbeszólást.

A cionisták is leintették a társukat, nem méltó a mostani nagy kezdeményezéshez ez a kicsinyeskedés. A zsidók megalapítani készültek a lágerben – Hans Kohn kezdeményezésére – a nemzeti államukat. A magyaroknak már megvolt a külön magyar pavilonjuk, ahol jobbra magyarok laktak, a törökök pavilonjában pedig még véletlenül sem lakott másféle nemzet képviselője. Nem lehetett kibírni, ahogy ebéd után felkeltek, és elindultak egy kis csöbörrel a félreeső helyre, hogy az egyébként higiénikus szertartást elvégezzék. Az osztrákokkal sem lehetett együtt maradni, csak osztráknak; más ember nem bírta az örökös gombóckosztot. Egyedül a zsidók laktak szétszórva, különböző nemzetek közé élve. Most Hans Kohn indítványára megindult a szelekció. Csakhogy már az összes terem, pavilon, barakk, fedezék le volt foglalva, és a kedvükért senki sem volt hajlandó máshová költözködni.

A fiatal és hatalmas szakállú, bölcs Hans Kohn mosolygott. Rejtelmesen mosolygott, azt mondta, isteni útmutatás, hogy itt is a saját munkájukból kell új államot teremteniük a romokból. Ott van a tábor szélén egy elhagyott, félbemaradt épület, amelyiknek teteje sincs, és az oldalfalai is csak félig készültek el. Ezt fogják felépíteni, ahogy kitavasodik. Ahogy otthon a zsidó kéz építi Palesztinát, úgy itt is maguk fogják otthonukat felépíteni. Az új otthonban héber kurzusok lesznek, héber lesz a hivatalos nyelv, szombaton munkaszünet lesz, zsidó nemzeti életet fognak élni.

Azonnal felkerekedtek, és órákig bámulták meghatva az elhagyott, semmire sem jó barakkot, melyből jövőendő otthonukat akarták megteremteni. Sokan akadtak még a Nemalah vezetői között is, akik meglehetősen komoran fogadták a tervet. Azt mondták, ez már túlzás. Nagyon jól elvannak a régi helyeiken, kár megbolygatni.

Hans Kohn mélyen elszomorodva jelentette ki, hogy nem lepi meg őt ez a magatartás. Odahaza is vannak asszimilánsok, és ezeknek a kényelemszeretetével ott sem lehet megbirkózni.

Az első tavaszi napokon szorgalmas munkáskezek kezdtek kopácsolni, vakolni, téglát hordani, vályogot vetni. A hozzávalók híján óriási erőfeszítéssel alakult és formálódott az épület. Húsvétra, kezdetlegesen összeeszkábálva, már tető alatt is volt. Húsvét első napján Hans Kohn és pár szenvedélyes híve már benn is aludt.

A szél befújta, az eső befolyt, az ajtók rosszul zártak, az ablakok nem nyíltak, mégis hamar megtelt az új otthon lelkes hívekkel, akik tündérpalotának látták a szánalmas menedéket.

Úgy kezdődött, mint más rendes nap. Friss süteményt hordtak a lisztes péksegédek, teavízért rohant egy huszár főhadnagy. Egy tiszteletbeli szolgabíró meg egy hadapród ügyvéd hónuk alá vették a fejszét, Korzer bácsi a ceruzáját hegyezte, Görög kapitány nyakába akasztotta a faládikót a krumplilángosokkal, Számek szivarra gyújtott és a Nemalah felé tartott, Reisznél zártak, és az ittas vendégeket most dobálták kifelé. Ébredt a tábor.

Hirtelen lövések hangzottak. Géppuska kezdett kattogni, és füttyülő, zümmögő golyók csapódtak be itt is, ott is a tábori épületek falaiba. A tábor felett gránát sikoltott, harci zaj fejlődött.

Görög kapitány mindenesetre letette a faládikát, Számek érdeklődve tekintett körül, Korzer bácsi furcsán hümmögött.

Óvatosan csúszva és lehetőleg magukat védve próbáltak megtudni valamit a hadifoglyok. Fogalmuk sem volt róla, mi történt.

Kozák csapatok vágattak, és üvöltve kancsukázták be a zárt helyiségekbe a hadifoglyokat. Élete kockáztatásával csakhamar megint felbukkant a barakkok között egy-egy hadifogoly.

A harci zaj egyre erősödött. A becsapódások sűrűbbek lettek. A legénységi, földbe vájt barakk tetejéről véresen és élettelenül bukott le egy kíváncsi. Egy másik bémész alól kirepült a jobb lába, ez is elterült. A kozákok látták, hogy amúgy is életveszélyes a kíváncsiság, hagyták a hadifoglyokat, hadd érdeklődjenek/Kirobogtak a táborból.

A hadifoglyok felmásztak a barakkok tetejére, a kerítésekre. Többen az emeleti szobákba zsúfolódtak. A víztornyon is lógott négy ember. Hangosan kiabálták a híreket.

- A bizományi lavka előtt két meggyilkolt orosz tiszt hullája fekszik!
- A felkelők gyilkolták meg! Fellázadt a harmincas lövészezred!

- A felkelők rajvonalba fejlődtek!...
- A szalámigyár felől átkarolják őket!...
- A nyári táborból már jönnek a csehek négy ágyúval!...

A szibériai harmincas lövészezred újonc csapatai között az éjjel vörös agitátorok jártak. Fellázították a fiatal szibériaiakat, akik reggelre kelve egypár tisztjüket lelőtték, és a hadifogolytáboron túl rajvonalba fejlődtek. Beásták magukat. A kormányhú orosz csapatok a csehekkel együtt most lövik őket. Géppuskával, gránáttal, srappellel, tábori ágyúval, ahogy jön. A táborra záporoznak a lövedékek. Érdekes, hogy az efféle dolgok mindig a hadifogolytáboron keresztül bonyolódnak le. Tízennyolcban is, mikor...

...Sűrűbben kattognak a géppuskák, hatalmas lyukat ver a gránát, a lázadó fickók közé csap a srappel...

Pontban reggel nyolc órakor csönd.

A lázadók felé teljes ornátusban egy pap közelít. Fehér zászlót tart magasra, és utána templomi zászlót hoz két civil. A fiatal szibériai újoncok – egészen tisztán látni – jöttükre megilletődve veszik le sapkáikat. Látni, hogy kiugranak a fedezékből, körülveszik a papot, és kezét csókolnak neki. Megadják magukat a papnak.

Gúlába teszik a fegyvereiket. Fegyvertelenül csoportosulnak. Úgy látszik, büntetlenséget ígértek nekik. Rendes oszlopba fejlődnek, és vidám, ütemes énekszóval jönnek arrafelé, ahonnan még az előbb a halált küldték rájuk, ahová még az imént ők küldték a halált.

Vagy kétezren vannak. Ahogy a korábbi ellenséghez érnek, egyszerre csak elszakad az élükéről a pap, elszakadnak a zászlótartók. Fegyveres kozákok veszik körül a fegyvertelen lázadókat.

Csattannak a korbácsok a testükön, suhognak a kardok, és élesen cafatolják arcukat. Repesztik a lázadó koponyáikat, nyitják a lázadó hasakat, loccsantják a lázadó szemeket.

Üvölt a zöld mező, üvölt a csalódás, utolsót sikolt a meglepett szibériai gyerek, véresen szakad szét a lázadó torok, csurog a kardról az agyvelő.

A zászlók valóban templomi zászlók voltak. A pap egy furfangos, álszakállas törzsőrmester volt, és két kapitány volt a zászlótartó.

Kétezer törbe csalt fiatal legénykét korbácsolnak a börtönné alakított kávéházban. Levetkőztetik őket. Közéjük mennek a megtorlók. Összekötözik a véres szemű suhancokat. Aki ellenáll, nem él tovább. Lövések és a kard munkazaja szűrődik ki az ablakon.

Egész nap és egész éjjel csattog a kard. Suhog a korbács. A kerítés mellé az árokba embereket hajigálnak. Eltorzult arcú, kifolyt szemű, levágott fülű, kéz vagy láb nélküli embereket, elnyisszantott torkú embereket. Emberpalántákat, akik tegnap még szibériai lövészek voltak.

Még nem lehet temetni. Még lesznek. Még szaporodni fognak.

Még magasodni fog a hulladomb.

Már működik a rögtönítelő törvényszék.

A táboron kívül történnek az események/de a hadifogolytábor pár lépésre van, a hadifoglyok mindent látnak. Hadd lássák. Tanulhatnak belőle. Csak lássák. Csak lássák, hogy viszik a lázadókat párosával a mezőre. Hármásával. Négyesével.

Aki halálraítélt, az fehér alsóruhát visel. Könnyű megismerni. Arról is meg lehet ismerni, hogy aki lázadó, azt hátulról, pár lépés után lelövik.

Vigyázni kell a lövésnél, mert taligákkal járnak a mezőn, és szedik össze a hullákat. Vigyázni kell, mert még ártatlan embert találnak megölni.

Telik az árok.

Már valami gödröt kellene ásni, mert még sokan vannak.

A mezőn ropog a puska, összeomlik egy fehér alsóruhás. Amott az egyik mintha valami mozdulatot tenne. Mintha hátrafordulna és mintha...

Egy kard repül ki a hüvelyéből, és kettéreped a lázadó koponya. Leválik egy kar a lázadóról, és le hull a zöld mezőre.

Egész nap és egész éjjel tart ez az üvöltés, ez a puskaropogás, már dél lesz nemsokára, és még egyre magasodik a hulladomb.

Már délután van, és nem szűnik. Az egyes lövések mintha az ember arcába csapnának, mintha a homlokán kopognának. Mintha az agyvelejét piszkálnák a hallgatónak. Muszáj hallani. Ha bedugja az ember a fülét, akkor is muszáj hallani, ha behunyja a szemét, akkor is muszáj látni. Késő délután van, és nem szűnik. Meddig?

Késő este van. Még ropog a puska.

Nincs alvás ezen az éjjelen. Már a második éjszaka nincs alvás. Megtorlás van.

Reggelre, harmadnap reggelre megszűnik a puskaropogás. Elviszik a dombot. Takarítják a mezőt. Összeszedik, ami itt-ott a porban fekszik.

A szomszéd falvakból sivalkodó muzsikok, ájuldozva rikoltó anyák érkeznek.

Ezek is kapnak egypár korbácsot. Egyelőre még nincs sír. Majd ha kész lesz a tömegsír, ha rendesen készen lesz, akkor rá lehet borulni. Egyelőre még nem tartunk ott.

Pedig hajadonfővel rohantak a muzsikok meg a parasztasszonyok, még elemózsia sem hoztak, mint máskor. De a katonafiak most nem borulnak a szülők mellére.

A táboron egy idegesítő hír nyilall keresztül. Megidézték a véstörvénytörvényesek elé a Turul Szövetség elnökét. Megidézték Pélyit, a Húszmillió magyar című röpirat szerzőjét, Székelyt, az alelnököt, Száva doktort, a titkárt, a tagok közül Feketét, Katonát. Idézést kapott dr. Forgács. Eljöttek Dukezért. Menni kell Ludvig Kálmánnak, a szerkesztőnek is.

Közben a földi barakkoknál egy lázadó tiszt egy gödörben húzódik meg. Odamenekült, és ott reszket már második napja. Egy őrzőjáratot lát közeledni. Nincs tovább.

Egy lövés. A lázadó öngyilkos lett.

Az őrzőjárat kihúzza a hulláját a gödörből. A lázadók tisztje.

De csukaszürke kabátja van! Osztrák-magyar kabát. A központi hatalmak kabátja. Ki adta neki?

– Tehát nincs gazdája? Úgy?

– Szomszédos barakkok; felállni!...

Tizedelés lesz. Egy... kettő... tíz... egy... kettő... tíz... Előre.

Különben nem jó. A barakkparancsnoknak közte kell lennie.

– Ki a parancsnok?

– A parancsnok nem aludt idehaza az éjjel...

– Ki a helyettese?...

– Sályi Jenő gyalogos...

– Gyerünk, Sályi gyalogos... Csakhogy most se jó. Most meg több eggyel. Egy menjen vissza. Nem hallják? Egy menjen vissza...

Meredten tágnak a halálra vált szemek, földbe gyökereznek a lábak.

– Nem tudtak megegyezni? Na... mars vissza, maga...

Pár lépés után ösztűz dörren, és összeomlanak a halál tizedesei, közöttük Sályi Jenő alkalmi szakaszzparancsnok, aki inkább éhezett, de nem terhelte meg hazai adóssággal a kis birtokot, a kökönyösi házat...

Mogyoróssy és Kraszilnyikov kapitányok *ezalatt* bűnösnek találják dr. Száva István csíkszeredai ügyvédet abban, hogy megalapította a Turul Székely Szövetséget, mely bűnös célkitűzéseket vett fel a programjába, a tagok közül még dr. Pélyi Gézát, Székely Lajost, Fekete Emil hadnagyot, dr. Katona Gyulát. Ezek közül Száva Istvánnak megengedhető utolsó kívánságaként, hogy a felesége és a kislánya arcképét, mely előtt öt éven át imádkozott, valamint a jegygyűrűjét átadhassa egy hadifogoly társának megőrzés végett. A többinek nincs utolsó kívánsága. A Turul Szövetség meg a Magyar Szövetség, jogtalan reménységek magvának elhíntése által, a tábor foglyaiban a lázadás szellemét terjesztette. Forgács Dezső szabadkai ügyvéd még két év előtről bűnös, az akkor kimondott halálos ítélete ezennel érvénybe lép. Kommunisták lapot adtak ki, és így joggal feltehető, hogy a felkeléstől sem állanak távol: Dukesz Artúr hadapród, Ludvig Kálmán zászlós, Papp János

gyalogos, Pável György gyalogos, Gáspár Albert hadapród, dr. Molnár Alajos hadapród, Krassovszky Dezső tizedes, Skoff Béla hadapród. Büntetésük: golyó. Azonnal végrehajtandó.

Este hat, és vonul a menet a láger kerítése mellett *az előre* megásott sírok felé. Dr. Forgács halad az élen, és cigarettázik. Pélyi és Dukesz el vannak foglalva, Ludvigot támogatják.

Két ellentétes világnézet tartja Ludvigot, talán el bírják támogatni a veszőhelyig.

Krassovszky a kezével integet a tábor felé. Tudja, hogy a bezárt ablakok mögül hadifogollyszemek ezrei tekintenek utánuk.

A kanyarodónál eltűnnek.

Össztűz...

Szluka, a régi lakótárs áll őrt az ablak előtt.

– Szervusz, Szluka...

– Ne hajoljon ki, doktor bácsi, mert parancs van, hogy lőni kell...

Nem szabad kinézni...

– Ugyan, Szluka...

A kis Szluka vállhoz emeli a fegyvert, és belő az ablakon...

Parancs van...

Az első hópihék kerengtek a lágér felett, és a hadifoglyok szívéből lemállott a borzalom. Megint tovább forogtak a púdermalom kerekai, a büfék továbbra is csak szombatig hiteleztek a munkásoknak. Most Babustyák volt a legkedveltebb női epizódszereplő, a hetes barakk rulettjénél húsz rubel volt a legkisebb tét, és a Jenyiszej helyett egy sokkal mérsékeltebb folyóirat létesült. Téli cipő gyártására rendezkedett be egy gombgyáros, a cseh légionisták fehérneműt rendeltek az orosz lányoknak, és néha panaszkodtak, hogy jó volna már hazamenni.

A csehek is elítélték a nyári kivégzéseket, és azt mondták, hogy Bandström Elza vöröskeresztes kisasszony akadályozta meg a folytatást. Higgadtan lehetett velük beszélni, egészen okosan elemezték a dolgokat. Hiszen régen ők is táborlakók voltak, de besorozták őket, és menniük kellett. Most a táboron kívül, saját kaszárnyáikban meg a vonatokon laktak. Néha még most is bejöttek sorozni. Razziákat tartottak, vajon nem maradt-e ki valaki a sorozásnál, aki cseh és szlovák területről származik, mert az mind katonaköteles.

De egyébként nem volt differencia. Elmondták, hogy egy hazai küldöttség járt náluk, kitüntetések hozott hazulról a szibériai haditettekért, meg kinevezéseket is hozott. Íme, a kinevezések és a haditettek most már egészen komoly dolgok lettek.

Akadtak közöttük elégedetlenkedők is, akik azt mondták, hogy eleget véreztek a nagyhatalmak érdekeikért, elég áldozatot hoztak. Haza, haza! Most már haza szeretnének menni.

Néha egészen könnyelműek lettek, és elárulták volt bajtársaiknak, volt fogolytársaiknak, hogy bajok készülnek. A Kolcsacsapatokban inog a fegyelem, a cseh-tót csapatok hazavágynak, a vörösök nagyon nyomják a frontot, amely már nincs is az Uralban. Már Novonyikolajevszket is elfoglalták a vörösök, nyomják a frontot beljebb, és a szibériai népnek is elég volt már. Nem tudni, mi jobb: ha megvernék őket, vagy ha győznek. Ha megint győz

nek, sohasem lesz vége. Bajok vannak, és nem lehet sokáig tartani, sem emberrel, sem municióval, sem az ellenségessé vált szibériaiak hangulatával.

Napról napra közelebbi városból szivárgott ki, hogy a vörösök elfoglalták. Itt is, ott is fellázadt egy helyőrség, már arról beszéltek, hogy a vonatokon csak katonák utazhatnak.

Ahogy beállott a kínzó szibériai hideg, és végigsüvöltött a sztyeppén a lebírhatatlan burán, megtörött minden ellenállás, és megkezdődött a front feladása. Karácsony után már egészen nyíltan beszéltek, hogy csak pár nappal van szó, és az a pár nap is hamarosan elmúlt.

Egy különösen zajos és ellentmondó hírekkel eltelt nap délutánján Dima főhadnagy, aki Kelet isteneiről tartott előadásokat, azt mondta, hogy érkezett a tettek ideje. Már itt a szomszédságban, Acsinszkban is megtörtént a felkelés. Gyertünk, aki bátor.

Elindultak százhuszonheten, rongyos és szakadt foglyok, Dima főhadnaggyal. A városban és az orosz katonák között teljes volt a zürzavar. Dima főhadnagy a százhuszonhét rongyosával meg négy ágyúval odaállt a temető mellé, amelyikben Gyóni Géza van eltemetve.

A hely komor volt, de Dima nevetséges. Miféle értesülései vannak? Mit akar a százhuszonhét szerencsétlen, elkeseredett, elkínzott hadifogollyal? Kit vár a temető mellett? Kit akar elfogni? Miről van szó?

Esteledett, és a dombok peremén lovasok tűntek fel. Kolcsak visszavonuló csapatai követték a lovasokat. Hatalmas embertömeg. Fekete lett tőlük az egész hegyoldal. Lovon, szekéren, gyalog, irdatlan nagy tömegben kavarogtak előre.

Dima főhadnagy odasózott közéjük a négy ágyújával.

Itt nem lehetett célt téveszteni.

Egypár lövés után jöttek a követek. Harminckétezren vannak. Kétezer verszten át menekültek az üldöző csapatok elől. Nem bírják tovább a rettenetes visszavonulást. Gyermekek, asszonyok, polgárok is vannak a csapatban. Megadják magukat.

De vigyázzanak a győzők! Sok közöttük a beteg. Flekktífuszos a harminckétezer ember fele. Végkimerülésig menekültek. Nem bírják tovább.

A városbeli orosz csapatok csatlakoztak Dimához. Egész éjjel folyt a leszerelés.

A legyőzöttek csak másnap tudták meg, hogy százhuszonhét embernek adták meg magukat. De ez mindegy volt. Hiszen amúgy sem bírták volna tovább.

Kolcsak frontja összeomlott, és kelet felé menekültek, akik vonatra kaphattak a csapataiból.

A táborban egyelőre sem a vörösök, sem a fehérek nem uralkodtak. Sem az ipar, sem a tudomány, sem a művészet. Sem a vállalkozás, sem a tőke, sem a szegénység, sem a gazdagság. Sem a barátság, sem az ellenségeskedés, sem a szépség, sem a rútság, sem a pénz, sem a tekintély.

A táborban a flekktífusz uralkodott.

Kihültek a kemencék, lelohadt a fűjtatók hasa, megszűnt a kopácsolás. Lehanyatlott a keverőkanál a cipőkrémgyárban, kialudt mindenféle tűz. Az is, amit a gyárakban élesztettek, az is, amit Pélyi gyűjtött, az is, ami Dukeszből szikrázott, ami a törököket hevítette, amit Hans Kohn terjesztett, ami a német birodalmiakat a csehektől elválasztotta, ami az embereket vagy a színházba vagy a játékbankba hajtotta, ami vagyongyűjtésre ösztökélte őket, ami a krumplilángost sütötte, ami az ügynököket pörkölte, ami a részvénytársaságok alatt lángolt, ami az aranytalpakat olvasztotta, ami a bádgedényeket forrasztotta...

Hetvenezer lovát hoztak magukkal a Kolcsak-csapatok. Hetvenezer ló nyerített a mezőkön a halál után. Éhesen és szomjasan tátogtak haldoklásukban. Hetvenezer ló haldoklott a másfél méteres hóban, mert nem lehetett nekik enni adni, nem készült rájuk senki. Nyolcezer flekktífuszos ember haldoklott párosával, hármasával a kórházi ágyakban, a kórházi ágyak alatt, a kórházi ágyak között a földön, a folyosókon, a barakkokban az egészségesek között, a kórházzá átalakított bodegákban. Nem lehetett őket

gyógyítani, nem lehetett nekik egy aszpirint adni, nem készült a jövetelükre senki.

Temettek a lágérben, és temettek a városban. Az emberek részben betegek voltak, részben temettek. Lengyel dzsidások és zsidó kántorok, magyar főnemesek és orosz teherhordók, vörös parancsnokok és régi cégek tulajdonosai fetrengtek piros foltokkal a mellükön, és utolsót vonaglottak. Győzők és legyőzöttek, fehérek és vörösök. Úgy, ahogy a lágér végén, abban a bizonyos nyári tömegsírban is együtt feküdtek a kommunisták a patriótákkal.

Nem lehetett az embereket eltemetni. A nagy hidegben képtelenség volt sírt ásni. Nagy gödröket kellett robbantani. A lovak hullái versenyeztek az emberi hullákkal. A lovak hulláiról is gondoskodni kellett, mert azok is pestist hoznak, ha itt találja őket a mezőn a tavasz. Egész nap dörrent a dinamit. Robbantották az embernek, állatnak egyaránt a tömegsírt. Ez a sír nem utolsó tiszteletadás volt. A sír védekezés volt. Nem kegyelet volt. A pestis, az eljövendő pestis ellen védekeztek.

Amíg sor került a bajtársra vagy a győzőre vagy az ellenségre, addig egy kísérteties halomba gyűjtötték őket. Lehetett. A negyvenöt fokos hidegben nem voltak veszélyesek. Majd csak tavasszal lesznek veszedelmesek, ha pestis alakjában feltámadnak.

Várt a bajtárs, várt az asztagban. Ha letört valamelyiknek a feje a hurcolásban, sohasem találkozott többet magamagával. Az ilyen fejeket külön kellett rakni. A többi rendes hulla, megszabadulva WADKÓ-tól, ipartól és elnökségtől, szép mezítelenül feküdt egymás mellett a temetésig. Az egyiknek kifelé volt a feje, a másíknak befelé. Már tudniillik aki nem volt oly könnyelmű, és nem hagyta el a fejét. Várt az emberasztagban a bajtárs, amíg készen lett az ötven személyre szóló örökös szállás.

A flekktífusz volt egyelőre az úr, és nem csak azért volt olyan veszedelmes, mert meghalt belé az ember. Azért volt olyan veszedelmes, mert a tavaszi pestist harsonázta előre...

Az asztagtól jó messzi a mezítelen hullák ruhái égtek. Éjjel

nappal. A flekktífuszos halottnak nem jár öltöny. Az élők érdekében nem jár neki földi mez.

Egy napon levelet kapott. Jampel íratta a levelet. Jöjjön azonnal, ha még látni akarja.

Rohant a városba. Közel a városhoz a zsidó temető mellett ment el. Éppen akkor állt meg a furgon a kapujánál. A kocsis berohant a temetőörhöz melegedni. Ott hagyta őrizetlenül a halottaskocsit.

Valami irtózatossá kíváncsiság hajtotta a hullák felé.

Bőrkesztyűs kezével felemelte a fekete leplet.

Legfelül feküdt Jampel, meztelenül, egy kisebb társaságban, és jobbról egy hölgy feküdt az erényes életű Jampel mellett. A szája egy kicsit mosolyra volt nyitva Jampelnek, de a melle már nem volt vörös. Már fekete volt.

Leeresztette a fekete posztót.

Jampel nem épít házat Gérczén.

Megindult visszafelé a táborba.

Egyszerre eszébe jutott valami.

Roppant elrestellte magát, de aztán körülnézett.

Egyedül volt a Jenyiszej partján, csak a szibériai szél vágatott a mezőn.

Először szégyellte kissé, de aztán megerősítette a szívét, és lehúzta a kesztyűjét, amelyikkel leemelte a leplet a halott bajtárs testéről. Eldobta a járványgyanús kesztyűt. Ez volt a búcsúja a kis Jampeltől.

Most jöttek az első hírek két év óta. Nem voltak valami biztatók. Európa országaiban közben új földrajz készült. A hegyek a helyükön maradtak, a vizek is, csak más országokba kerültek.

Még most sincs egészen nyugalom, ámbár igen megnyugtató, hogy már háború sincs. Béke van.

Nem olyan béke, hogy haza lehessen menni, nem olyan béke, hogy ideálljanak a Jenyiszej partjára a vattás vonatok. Ilyen béke még nincs.

Arról szó sincs, hogy a hadifoglyok hazamehessenek.

Nem lehet menni, mert a Kolcsak-féle visszavonulásnál tönkrementek a vasutak, azután azért sem lehet, mert még likvidálni kell bizonyos közbenső frontokat, azután egyelőre nem lehet menni a flekktífusz miatt sem.

Az nem elég kifogás, hogy a hadifogoly vállalja a flekktífuszt. Elvégre a hadifoglyot már ismeri az ember annyira, hogy az nagy könnyelműen mindent vállal. A flekktífusz még mindig dühöng, és a közbenső állomások fertőzöttek, a városok fertőzöttek, nem szabad behurcolni az európai Oroszországba. Ámbár, ha az ember jól meggondolja, ott is dühöng.

A vasutakon nagy szénszállítások vannak. Aki vállalja, hogy részt vesz a szénszállításban, az hatheti szolgálat után elmehet Moszkvába. Moszkvából azután gyerekjáték hazakerülni...

Egyeseknek aggályaik voltak, hogy lehet-e vállalni a szénszállítást? A szénre fegyveresen kell ügyelni, és vajon nem fogják-e ezt odahaza katonai szolgálatnak venni? Mert akkor inkább haza se menjen az ember. Akkor inkább maradjon itt túsznak, mint Szász Gyurka. Ezt legalább odahaza a javára írják.

Tömegesen jelentkeztek a szénszállításra.

Pontosan hat hétig kellett a szenet szállítani fegyveresen a szibériai mezőkről az európai Oroszországba. Az utat hat hét alatt csak egyszer lehetett megtenni. Hat hétig kellett állni a nyi

tott szeneskocsikon fegyveresen, és vigyázni a rettentő hidegben a kincstre.

A nagyobb városok közelében inkább az orosz személyzetre kellett vigyázni. Az akarta mindenáron megdézsmálni a szenet, különféle árukra beváltani. Fegyveresek voltak, és többen voltak, mint az orosz személyzet, erélyesen léptek fel. Becsületesen vigyáztak a szénre.

De hat hét után tisztességgel Moszkvába vitték őket. És milyen egyszerű volt.

Egy kis mosdás, egy kis fertőtlenítés után összeírták a szerencséseket, és elindították az orosz határállomás, Jamburg felé. Ki törődött vele, hogy ki nem siklott át a rostán, ki törődött vele, hogy ki maradt kényszermunkán, ki maradt túszként? Ki törődött vele, hogy kit hagyott temetetlenül a krasznojarszki zsidó temető kapujában, vagy gúlába rakva a gorodoki tábor közepén, vagy a földi barakkban?

Ki nézett vissza a tömegsírra, mely az összeomlott lágerkultúra szimbólumaként a tábor háta mögött dombosodott, ki gondolt a bádogosműhelyre, az összeomlott államokra, az elmúlt parancsnokságra, a gyárakra, az iparokra? Az értékbankra és a mozgalmakra, az Ortmann-féle mammutcechre és az elsüllyedt civilizációra, a nemzeti és osztályharcokra, melyek miatt egykor táborbeli őseink hősi halált haltak...

Ki gondolt a tábori gazdagokra és tábori koldusokra, a tábori civilizációra, melynek helyén ma egy nagy fehér mézfolt jelzi, hogy itt egykor emberek asztaga feküdt hanyatt. Korábban meg egy fekete folt és hamumaradványok, jelétül, hogy ami földi volt rajtuk, itt lobbant utolsót...

Jamburgon túl, Esztlend határán még egyszer igazoltatták a transzportot. Az igazolványán valami nem volt rendben. Azt mondták, nem baj, azonnal telefonálnak Jamburgba, hogy fel van-e véve a hivatalos névsorba? Az orosz tisztviselő odament a telefonhoz, és hívta Jamburgot. A kis határőrház ablakán aggódva figyelte a vonatot. A vasúti tiszt már Jamburggal beszélt, de

egyszerre megrettenve hallotta, hogy fűtyül a vonat, és látta, hogy lassan mozdul...

Kiugrott az ajtón.

Felrohant a töltésre.

Ordított, hogy valaki nyújtsa le a kezét. Másképp nem érte el a magas marhakupé peremét.

Lenyúlt egy kéz.

Abba görcsösen megkapaszzkodott, és végső erőfeszítéssel feltornászta magát a kupéba.

Az őrház felől utána lőttek.

De már fent volt, és a teljes mozgású vonat ebben a pillanatban már Esztonia ezer tava között szaladt a síneken...

Az, aki a kezét lenyújtotta – egy legénységi állományú bajtárs –, egy kicsit szitkozódott. Azt mondta, nem tudta, miről van szó, önkéntelenül nyújtotta le a kezét. Már nem tudta visszahúzni, mert belekapaszzkodott. Ha egy kés lett volna nála, levágta volna a kezét...

– Nem baj, bajtárs... Azért mégis nagyon köszönöm magának...

– Hallja?... Majdnem visszarántott Oroszországba...

Swinemünde mellett egy karanténban vesztegeltek. Két hétig figyelték őket, nem hoztak-e magukkal valami keleti betegséget.

Stettinben valósággal rárohant az újságokra. Bárgyún szédült az újságok rég nem érzett drága izgalmába.

Emberiség. Hét év óta elszakadtam Tőled! Hogy bírok felnézni Rád?

Istenem, melyek a Világ legégetőbb kérdései?... Hadd illessem méltatlan szememmel nyomodat, Humanizmus...

A vérözön ugyebár minden gyűlöletet elmosott?

A nagy áldozat után megcsendül a tisztult Ember emelkedett szava...

...Az elszázi kérdés... A halál problémája... A német nagyság utóhangjai Elszász politikájában...

Furcsa.

...A Woche című hetilapban egy élc.

Néger törzsfőnök cilinderben. Ilyen viccek vannak most? Ez már háború utáni vicc?

...Ezen nevetni szoktak? Olvasóid ezen nevetnek, Woche?

De hiszen a néger törzsfőnök, ha jól látom, nemcsak cilinderben van, hanem cipőben is, gérokkban² és harisnyában, és jóllakva és szabadon...

...Mit nevetnek ezen?

Azt nem nevetik, hogy van itt egy diplomás úr flekktífuszgyanúsan, kifordított rongyos tüzermantliban³, kapcában, borotvátlan, hét év óta tetvekben, harcban az ellenséges törzsekkel, hét év óta úton, priccsen... Ez nem nevetni való?

Idehaza a legelső állomáson megszökött a transzporttól. Nem bírta bevárni a formalitásokat. Szerencséje volt. Egy falubeli kocsit talált az állomáson. Vissza ismét azon az úton, amelyiken elindult...

Soványan, sápadtan, megviselve, szakadtan.

Így érkezett hét év után...

Itt szállt fel a Csutor fia...

Itt beszélgettek arról, hogy meg fog menekülni... Hogy lehetett ezt tudni...

...Istenem... Mama...

Vajon?... És vajon?...

A falu előtt leszállt a kocsiról. Gyalog ment tovább.

Előreküldött valakit, jelentse odahaza, hogy jön...

A mezei utakon, amerre ment, megismerték a parasztok, és álmélkodva csapták Össze a kezüket. Egy öreg paraszt alig akarta továbbengedni. Egy korabeli földműves a nyakába borult, megcsókolta...

Asszonyok sírtak körülötte, gyerekek ugráltak, öreg parasztok kísérték kalaplevéve, mintha valahonnan a túlvilágról jönne...

Jött az utcán, közeledett a kapuhoz, és egyszerre zokogva, kezeiket tördelve rohantak elébe, hajadonfővel az ősz apja, ziláltn a felesége, ijedten a kisfia...

De az anyja és az öccse nem voltak sehol...

Sem akkor, sem azután...

...És hosszú hónapok után egy napon, mikor kint ült a kertben, és birsalmák sárgultak a fán, a szérűben pedig szüretre kalapálták a hordókat, egyszerre valami furcsa kór lepte meg...

Erre eddig nem is gondolt...

Eddig csak arra gondolt, hogy levetkőzze a kínos hét esztendő. Hogy kigyógyuljon a hétévi szenvedésből.

Most érezte, hogy valami a szívére nehezedik.

Persze.

Hiszen ez nem mehet így...

Utána kell nézni valaminek, valamit dolgozni kell.

Ki kell menni megint a kis diplomavitorlával az életvizekre.

Élni kell!...

Holnap már szemrehányás lesz a szemekben, és ijedt magára eszméléssel látta egyszerre a jövőt.

Holnap már szemrehányást árasztanak a régi polcon az üvegpoharak, és a fákon a birsalmák mintha máris rosszállóan hintáznák a fejüket...

Búcsúzott a fájdalmas, de felelőtlen múlttól, és nehéz szívvel, bizonytalan léptekkel indult kifelé a gondtalanság kertjéből...

¹ A zárt kereskedőállam.

² Majdnem térdig érő, szűk fekete kabát.

³ Tüzérkabát.